

Obstakels bij onderzoek naar lokale communicatie

Inleiding

Meerdere auteurs beschouwen lokale communicatie als een belangrijk studieveld binnen de communicatiewetenschap. De motivatie voor een dergelijke stellingname is tweeledig. *Enerzijds* wordt lokale communicatie als fundamenteel beschouwd voor de socialisatie van het individu in de hedendaagse democratische samenleving (vgl. o.a. Kieslich, 1972; Dorsch, 1980; Jonscher, 1991; Hollander, Van der Linden & Vergeer, 1992), waarmee de maatschappelijke relevantie van de wetenschappelijke bestudering van lokale communicatie wordt aangegeven. *Anderzijds* wordt gesteld dat de bestudering van lokale communicatie van belang is (of kan zijn) voor de theorievorming binnen de communicatiewetenschap (vgl. o.a. Dewey, 1944; Hardt, 1975; Hollander & Stappers, 1992). Daarbij wordt doorgaans verwezen naar een tweetal aspecten van lokale communicatie die zich minder duidelijk op bijvoorbeeld een landelijk niveau laten bestuderen. Zo laat lokale communicatie zich ten eerste onderscheiden van communicatie op nationaal niveau doordat de vaak vastliggende communicator- en recipiëntrollen bij lokale communicatie al naar gelang de situatie wisselen. Bij lokale communicatie zijn het de traditionele recipiënten die communicatoren worden, bijvoorbeeld doordat ze participeren als vrijwilliger bij een lokale omroep, een buurtblad redigeren of een videocamera hanteren. 'Er komen niet alleen media- en informatiediensten bij, er wordt ook anders mee omgegaan, en er wordt door andere zenders dan de gebruikelijke andersoortige informatie gebracht' (Hollander, 1988, p. 3). Ten tweede maakt de specifiek lokale setting waarbinnen onderzoek naar lokale communicatie plaatsvindt het mogelijk naast lokale media aandacht te besteden aan interpersoonlijke vormen van openbare communicatie (vgl. Evers, 1988).

Een veelheid aan studies naar verschillende aspecten van lokale communicatie is de laatste decennia gepubliceerd. Deze studies overziend moeten we echter constateren dat van werkelijke cumulatie van inzichten nauwelijks sprake is. Het inzicht over het gebruik lokale media, de structuur van lokale medialandschappen, de totstandkoming van lokale boodschappen is toegenomen, maar zelden worden dergelijke aspecten in relatie tot elkaar onderzocht, beschreven en verklaard.

In het onderstaande willen we de belangrijkste methodologische problemen waarvoor de bestudering van lokale communicatie zich geplaatst ziet benoemen. Voorts zullen we een voorstel doen voor (toekomstig) onderzoek naar lokale communicatie. Dergelijk onderzoek moet naar onze mening integraal van aard zijn; onderzoek naar lokale communicatie dat gericht is op de bestudering van recipiënten, communicatoren, interpersoonlijke communicatie, media, media-inhouden en structurele kenmerken binnen een lokale setting.

Fragmentarisme

Terwijl er binnen de sociale wetenschappen sinds het begin van deze eeuw een niet aflatende aandacht wordt besteed aan maatschappelijke verschijnselen die betrekking hebben op dorpen, steden en gemeenten, lijkt de aandacht voor lokale communicatie conjunctuurgevoelig en aan trends onderhevig te zijn. Zo verschijnen er in de jaren twintig in de Verenigde Staten reeds enkele publicaties die ingaan op de rol die de (lokale) pers vervult in sociale processen in steden (Park, 1922; 1925; Harris, 1921), waarna het tot in de jaren vijftig duurt voor dit onderwerp wederom prominent op de wetenschappelijke agenda staat (Merton, 1950; Janowitz, 1951; 1952), om daarna weer enige tijd aan de sociaal-wetenschappelijke aandacht te ontsnappen. Vanaf het midden van de jaren zeventig tot in de jaren tachtig is er - mede door de opkomst van de (alternatieve) lokale media en de bekabeling - een tijdelijke opleving waarneembaar in de aandacht voor lokale communicatie, in het bijzonder lokale media.

Ook bestudering van de Duitstalige literatuur leert ons dat lokale communicatie reeds lange tijd op de (communicatie)wetenschappelijke agenda staat, maar niet altijd dezelfde (mate van) aandacht krijgt (vgl. Hollander, 1988). In Nederland wordt sedert eind jaren zeventig aandacht besteed aan lokale communicatie; eerst naar aanleiding van de opkomst van lokale (kabel)omroep en meer recentelijk met name gericht op de verklaring van het gebruik van lokale en regionale media.

Een kritische beschouwing van de meest recente Amerikaanse, Duitstalige en Nederlandse publicaties (vgl. ook Van der Linden, Hollander & Vergeer, 1994) leert ons dat het onderzoek naar lokale communicatie niet alleen conjunctuurgevoelig is, maar tevens gekenmerkt wordt door fragmentarisme. Er zijn de laatste twintig jaar weliswaar met enige regelmaat onderzoeken naar lokale communicatie gepubliceerd, maar de meeste onderzoeken zijn slechts gericht op één enkel facet van lokale communicatie - met name het gebruik van lokale en regionale media óf het aanbod aan lokale en regionale media - of zijn slechts gericht op de inhoud, functie of prestaties van een enkel medium. Van een integrale bestudering van *lokale en regionale media*, waarbij aandacht wordt besteed aan het media-aanbod, en waarbij een veelheid van lokale en regionale media in het onderzoek wordt betrokken, alsmede aandacht wordt besteed aan het gebruik, en bovendien de maatschappelijke functies en de prestaties van deze media worden geanalyseerd, is nauwelijks sprake. 'Studies, zeker waar het de Nederlandse situatie betreft, over plaatselijke mediaverhoudingen zijn zo goed als onvindbaar' (Bierhoff, 1984, p. 155). Een studie naar *lokale communicatie* waarbij aandacht wordt besteed aan zowel media als interpersoonlijke communicatie is zo mogelijk nog zeldzamer. In de ons omringende landen is het niet veel beter. Saxer merkt reeds in 1978 (p. 367) op dat ondanks het - ook in wetenschappelijke kring - onderkende maatschappelijke belang van lokale communicatie, de studie naar lokale communicatie in het Duitse taalgebied nauwelijks van de grond komt. In 1988 constateert Hollander dat '(...) de afgelopen jaren (...) er in die situatie niet in die mate verbetering (is) gekomen, dat een dergelijk verwijt nu niet meer zou gelden' (Hollander, 1988, p. 1).

De laatste jaren lijkt lokale communicatie in Nederland echter de wetenschappelijke aandacht te krijgen die het - gezien de verwachtingen die eerder gesteld zijn - behoeft. Dat bewijzen ondermeer de recent verschenen dissertatie van Hagemann (1995) en de onderzoeken van Verschuren en Memelink (1989), Alsem en Kostelijk (1992), Hollander, Van der Linden en Vergeer (1992) en Hollander, Vergeer en Verschuren (1993). Maar geconstateerd moet worden dat ook deze studies nauwelijks

ontkomen het aan het eerder genoemde fragmentarisme en derhalve ook niet hebben geleid tot het inlossen van de eerder onder meer door Dewey (1944), Hardt (1975) en Stappers en Hollander (1992) verwoorde verwachting ten aanzien van het overkomen van theoretische en empirische problemen waarvoor communicatiewetenschappers zich geplaatst zien.

Methodologisch dilemma

De problemen die tot dusver een integrale bestudering van lokale communicatie - zoals eerder omschreven - in de weg hebben gestaan, zijn naar onze mening gerelateerd aan fundamentele problemen waarmee sociale wetenschappen hebben te kampen. Volgens Zijderveld (1974) wordt een integrale bestudering van de sociale werkelijkheid belemmerd door een onvermijdelijk wetenschapspolitiek dispuut en even onvermijdelijke methodologische keuzen. Voor we ingaan op de specifieke problemen waarmee onderzoekers naar lokale communicatie geconfronteerd worden, zullen we in het kort de voor deze studie belangrijkste fundamentele problemen van de sociale wetenschappen bespreken.

Het complexer worden van de westerse samenleving is gepaard gegaan met een toenemende diversificatie van sociaal-wetenschappelijke disciplines die alle gekenmerkt worden door een eigen onderzoeksobject, eigen theorievorming en (deels) eigen onderzoeksmethoden. Een dergelijke opsplitsing naar discipline kan de wens te komen tot algemene en algehele inzichtelijkheid in de sociale werkelijkheid frustreren. Dit hoeft echter niet het geval te zijn; een uni-disciplinaire aanpak kan, geplaatst tegen een brede sociaal-wetenschappelijke achtergrond, zeer waardevolle inzichten genereren. Een unidisciplinair omschreven onderzoeksobject kan interdisciplinair bestudeerd worden.

Moeilijker overkoombaar zijn de methodologische keuzen waarvoor verschillende sociaal-wetenschappelijke disciplines geplaatst worden. Deze keuzen zijn terug te brengen tot wat wordt aangeduid als het *dilemma van de katascopische en de anascopische benadering van de sociale werkelijkheid* dat haar oorsprong vindt in de werken van Durkheim en Weber. Het dilemma laat zich als volgt omschrijven: 'Men kan de werkelijkheid van de mens doordenken vanuit het geheel en het algemene, of vanuit de delen en het bijzondere. Men kan het te kennen object beschouwen als een deel, dat bepaald wordt door een 'universeel' geheel en deze totaliteit uitroepen als de werkelijkheid, die door haar samenhang de delen realiteit verschaft. Men kan echter ook omgekeerd deze realiteit zien als slechts een naam voor wat in werkelijkheid een samenhang van delen is, die eerst in hun bijzonderheid een realiteit vormen' (Zijderveld, 1974, p. 18). Bij de katascopische benadering staat de analyse van de veelheid van onderling gerelateerde structuren en processen die samen de sociale structuur vormen centraal. Deze benadering is met name structuur-georiënteerd. Theorie en onderzoek zijn gericht op een analyse van de overkoepelende structuur van de vele instituties en de verklaring van de onderlinge relaties. De anascopische benadering krijgt gestalte in de analyse van het handelen van het individu als onderdeel van de ervaren sociale werkelijkheid. In theorie en onderzoek staan het individu, individuele handelingsmotieven en het handelen centraal. In tegenstelling tot de katascopische benadering is de anascopische benadering veelal procesgericht¹. De keuze voor één van beide benaderingen hangt samen met een keuze voor te hanteren concepten en onderzoeksmethoden.

Dit dilemma is ten dele onoverkoombaar, aldus Zijderveld. Deze constatering mag er echter er niet toe leiden dat onderzoekers bij de pakken neer gaan zitten of vervallen in de 'positivistische weg van de minste weerstand' en de maatschappelijke werkelijkheid slechts duiden in oneidige cijferreeksen met een hoog descriptief karakter. Als alternatief voor een keuze tussen één beider benaderingen stelt Zijderveld voor de sociale werkelijkheid te bestuderen vanuit het institutionaliseringsproces '(...) waarin individuele menselijke handelingen worden geobjectiveerd tot vaste, min of meer normatieve handelingspatronen (gewoontes, mores, instituten), die als collectieve vormen onafhankelijk van handelende individuen kunnen blijven voortbestaan en als zodanig de individuele mens enerzijds, dwingen om bepaalde handelingen op bepaalde wijzen te verrichten (...), hem anderzijds echter de voor zijn handelen onmisbare sociale stabiliteit en zekerheid (integratie) verschaffen' (Zijderveld, 1974, p. 29-30). Individuele handelingen worden op deze wijze geobjectiveerd tot handelingspatronen die in hun onderlinge samenhang bestudeerbaar zijn. Dit impliceert een structurele benadering van de sociale werkelijkheid. Een té structurele benadering wordt echter voorkomen door de onderlinge samenhang te beschouwen als een product van individueel handelen. Structuren en processen zijn daarmee geen eigenstandige onveranderlijke grootheden, maar uitkomsten van collectieve handelingspatronen.

Lokale communicatie: een beknopt overzicht van benaderingen

Ook de bestudering van lokale communicatie wordt gefrustreerd door het aangegeven wetenschaps-politieke dispuut en de methodologische keuze tussen onderzoek op micro-niveau, danwel macro-niveau. Vele onderzoekers uit verschillende landen hebben - ieder vanuit een eigen wetenschappelijke visie en discipline en op een daartoe geëigende wijze - aandacht besteed aan (aspecten van) lokale communicatie. Grosso modo laten de sociaal-wetenschappelijke studies die gericht zijn op de beschrijving en verklaring van lokale communicatie uit de Nederlandse, Duitse en Engelse taalgebieden zich terugbrengen tot een zevental benaderingen. In het onderstaande overzicht worden deze benaderingen kort besproken, waarbij het niet gaat om een bespreking van de onderzoeksresultaten, maar ingegaan wordt op de wetenschappelijke achtergrond van de benaderingen en de methodologische keuzen die gemaakt zijn.

1 onderzoek naar de relatie tussen lokale (sociale) structuur en lokale mediastructuur en de ruimtelijke spreiding van het lokale media-aanbod

Deze veelal vanuit de communicatiewetenschap en sociale-geografie geïnitieerde studies worden gekenmerkt door een structurele benadering. De lokale mediastructuur wordt als afhankelijk beschouwd van kenmerken op lokaal (lees: gemeente)niveau. De mate van heterogeniteit van de betreffende plaats, het inwonertal, de urbanisatiegraad of de woningdichtheid dienen ter verklaring van de aan- en afwezigheid van media. Hoewel in verschillende studies enige samenhang geconstateerd wordt tussen de genoemde variabelen en het gebruik van (lokale) media, worden verschillen tussen vergelijkbare gemeenten nauwelijks theoretisch geduid en nog minder empirisch verklaard. Gegevens op het niveau van het lokale sociale systeem en andere geaggregeerde variabelen worden gegenereerd, onderzoek naar de (mate van) gebruik van lokale media en een analyse van media-inhouden vindt zelden plaats. Een enkele maal hangt dergelijk

onderzoek samen met onderzoek naar persconcentratie. Terecht constateren Verschuren en Memelink na een uitvoerige inventarisatie van gemeentelijke medialandschappen in Nederland dat 'media analyseren op basis van geaggregeerde gegevens op het niveau van gemeenten, (...) een voortdurende wens om resultaten te interpreteren vanuit de betekenis ervan voor de individuele gebruikers (frustreert)' (1989, p. 141). Andere recente voorbeelden van dergelijke studies zijn Bauer (1990) en Schütz (1993).

2 *de bestudering van persconcentratie, media cross-ownership en de rol van de lokale (en regionale) pers bij de totstandkoming van politieke en maatschappelijke pluriformiteit*

Hoewel meestal niet in eerste instantie specifiek gericht op de bestudering van lokale communicatie, mag deze benadering hier niet onvermeld blijven. Het overwegend communicatiewetenschappelijk en politicologisch geïntereerde onderzoek naar de politieke en maatschappelijke pluriformiteit van de lokale (en regionale) pers krijgt op diverse manieren vorm. Zo zijn er studies die op basis van verzamelde aanbodgegevens wijzen op verschuivingen in aanbodstructuren van lokale en regionale media in de tijd. Deze verschuivingen worden gerelateerd aan eigendomsgegevens. Veel studies volstaan met de constatering dat persconcentratie en media crossownership leidt tot verschraving van de externe pluriformiteit van lokale media, bijvoorbeeld als gevolg van redactionele concentraties (vgl. Bakker, 1993, p. 311-314). Enkele auteurs gaan op basis van inhoudsanalyse van lokale (pers)media na of zulks inderdaad waar is. Kranten in monopoliepositie worden vergeleken met kranten die in een concurrentiepositie verkeren (vgl. Noelle-Neumann, 1968; Coulson, 1994) of de inhoud van kranten van voor een fusie of overname wordt vergeleken met de inhoud van dezelfde kranten na overname (vgl. Hageman, 1995). De onderzochte problematiek wordt gesitueerd op het niveau van het sociale systeem. Voornamelijk wordt een link gelegd tussen veranderingen in het media-aanbod, al of niet vergeleken met (veranderingen van) eigendom, en eventuele redactionele veranderingen en veranderingen van media-inhouden. De beleving van eventuele veranderingen in berichtgeving door de individuele lezer van de krant(en) wordt zelden onderzocht.

3 *de studie naar de rol die de lokale pers speelt in de lokale machtconstellatie*
Het politicologische onderzoek naar de rol van de lokale pers in de lokale machtsconstellatie kent een smalle empirische en theoretische basis (vgl. Jonscher, 1991, p. 107) en is gericht op de vraag in hoeverre de lokale pers bijdraagt aan het creëren van een lokale openbaarheid. Op basis van inhoudsanalyse (van het lokale gedeelte) van de lokale en regionale pers wordt nagegaan in hoeverre deze persorganen bijdrage aan discussie over lokale aangelegenheden. 'Die Schlüsselkategorie dieser am kritischen Potential der Lokalpresse orientierten Forschungsarbeiten heißt 'Konflikt', d.h. es wird nach Konfliktberichterstattung in den Lokalteilen von Tageszeitungen gesucht, die funktionierende Demokratie auf Lokalebene indizieren soll' (Jonscher, 1991, p. 106). Naast enkele studies uit Duitsland (o.a. Ellwein & Zoll, 1982; Rombach, 1983) is wellicht de bekendste studie *Community conflict and the press* van de Amerikanen Tichenor, Donohue en Olien (1980). Zij vergelijken de mate van homogeniteit en heterogeniteit van de lokale gemeenschap met de mate waarin de lokale pers bijdraagt aan discussie binnen de lokale gemeenschap. Uitgangspunt is

de aanname dat de sociale structuur van een lokale gemeenschap bepalend is voor de media- en communicatiestructuur en daarmee voor het communicatieve gedrag van de inwoners. 'Community structure has direct influences on citizens use of different media and preferences for them' (Tichenor, Donohue & Olien, 1980, p. 72). Dit laatste wordt evenwel slechts op geaggegeerd niveau beschreven. In hoeverre de individuele beleving van de (lokale) omgeving bijdraagt aan het gebruik van lokale media of deelname aan lokale communicatieprocessen wordt door genoemde auteurs nauwelijks beschreven.

4 onderzoek naar de lokale pers als integratiefactor

Het onderzoek naar de lokale pers als integratiefactor sluit ten dele aan bij de voorgaande studies van o.m. Tichenor, Donohue en Olien. Deze 'traditie' vindt haar oorsprong in de urbane sociologie van de Chicago School, maar is met name door Morris Janowitz (1952) nader uitgewerkt. In *The community press in an urban setting* (1952) geeft Janowitz aan dat de lokale pers door haar lezers gezien wordt als een uitbreiding van de persoonlijke, sociale contacten. Het gebruik van de lokale krant leidt tot integratie van het individu in de lokale samenleving, aldus Janowitz. Enkele vervolgstudies, zowel in de VS (vgl. Bogart & Orenstein, 1965) als in Duitsland (vgl. Kunz, 1967), bevestigen de bevindingen van Janowitz. Echter enkele andere auteurs concluderen dat integratie in de lokale samenleving juist leidt tot het (gaan) gebruiken van lokale media (Denbow, 1975; Stone, 1978). Weer anderen constateren dat het gebruik van lokale (pers)media en integratie samenhangen, maar gaan de causaliteitsvraag uit de weg (Schwonke & Herlyn, 1967; Stamm, 1985). Bij alle studies wordt uitgegaan van een anascopische benadering van de werking van lokale media in een lokale setting. Het gebruik van lokale media wordt onderzocht en verklaard. Als handelingsmotief of als uitkomst van handeling wordt integratie met de lokale samenleving aangegeven. Hoewel in recente studies (o.a. Stamm, 1985; Hollander, Vergeer & Verschuren, 1993) gepoogd wordt deze causaliteitstegenstelling te overkomen, moet geconstateerd worden dat dit probleem vooralsnog niet overwonnen is. Verschillende auteurs dragen wel mogelijke oplossingen aan - zoals onderzoek naar de relatie tussen het gebruik van lokale media, integratie in de lokale samenleving en levensfase (Van der Linden, Hollander & Vergeer, 1994) - , maar tot empirisch onderzoek is het nog niet gekomen.

5 studie naar informatiebehoefte en -interesse en het gebruik van lokale media

Het communicatiewetenschappelijke onderzoek naar informatiebehoefte en -interesse en het gebruik van lokale media door recipiënten wordt veelal vormgegeven vanuit de 'uses and gratifications'-traditie en sluit deels aan bij de 'integratie'-traditie zoals boven beschreven. Als uitgangspunt gelden individuele handelingsmotieven. Informatiebehoeften, mediagebruik en communicatiepatronen worden gerelateerd aan (al of niet geaggregeerde) individuele kenmerken zoals leeftijd, sociaal-economische status, lokalisme etc. (vgl. Hollander, Vergeer & Verschuren, 1993). Informatie-interesse wordt voorts tevens verklaard uit structurele kenmerken van de lokale gemeenschap zoals urbanisatiegraad (vgl. Vergeer, 1993). Andere voorbeelden treffen we aan bij Buß (1979) en Teichert (1982). Dergelijke studies hebben veel inzicht opgeleverd ter verklaring van het gebruik van lokale media. Het ontbreekt deze studies evenwel

aan een koppeling tussen geaggregeerde (structurele) kenmerken en individuele achtergrondvariabelen aan de ene kant en het bestaan van communicatiepatronen en het gebruik van lokale media aan de andere kant.

6 *de bestudering van de relatie tussen mens en (gebouwde) omgeving*

In deze op de sociaal-psychologie geïnspireerde anascopische benadering, soms geormerkt als omgevingspsychologie, staat de subjectieve perceptie van de (gebouwde) ruimte centraal, ook wel aangeduid met de term 'mental map' (vgl. Horton & Reynolds, 1971). Deze traditie heeft voor de bestudering van lokale communicatie een drietal relevante uitwerkingen gekregen: a) de conceptie van de buurt als planologische, sociale grootheid waarbinnen interactie en communicatie vorm krijgen (Friedrichs, 1977), b) de uitwerking van woonplaats als spanningsveld tussen de private en publieke sfeer (Bahrtdt, 1961) en c) onderzoek naar geografische reikwijdte van informatie-interesse (MacLean & Pinna, 1958). Hoewel de verschillen evident zijn, hebben deze benaderingen gemeen dat de individuele perceptie van de lokale gemeenschap gezien wordt als een achterliggende sociale structuur waarbinnen deelname aan lokale communicatieprocessen voor het individu zin krijgt. Door deelname aan lokale communicatie overbruggt het individu de ruimtelijke, sociale en institutionele structuren van de woonomgeving. Onderzoek wijst uit dat lokale ruimtelijke en sociale structuren veeleer voorwaardescheppend dan determinerend zijn (vgl. Friedrichs, 1977, p. 250). Het 'lokale' blijkt een belangrijke factor te zijn in lokale communicatie, een bevinding die ondersteund wordt uit de onderzoeken van MacLean en Pinna (1958) en meer recentelijk Vergeer (1993) waaruit blijkt dat er een samenhang is tussen geografische afstand en mate van interesse in berichtgeving.

7 *onderzoek naar de positie van redacties en redacteuren van lokale persorganen in de lokale communicatiestructuur*

Ter volledigheid willen we hier nog noemen de sterk op de sociologie van arbeid en organisatie gerichte traditie waarbij de rol van journalisten en redacteuren van lokale persorganen en het redactionele proces bij de selectie van (pers)berichten onderwerp van studie is. Aandacht wordt geschonken aan arbeidssituatie en -verhoudingen, beroepsethiek, en dergelijke. Niet de berichtgeving zelf, maar structuren en processen die ten grondslag liggen aan de feitelijke berichtgeving staan centraal. Met name in het Duitse taalgebied is veel aandacht besteed aan deze problematiek, waarbij bijzondere aandacht wordt besteed aan journalisten, redacteuren en redacties van lokale persorganen. De reden daarvoor wordt door Jonscher (1991) aangegeven: 'Das Lokale ist bekanntlich ein besonderes journalistisches Arbeitsmilieu. Akteure in informationsrelevanten Nachrichtensstoffen sind Personen, die zugleich Käufer und Anzeigenkunden der Lokalzeitung, nicht selten auch private Bekannte oder Freunde des Lokaljournalisten sein. Daraus ergeben sich berufs- und rollenspezifische Probleme für den Lokaljournalisten (...). Problematisch ist für ihn einerseits das Gewinnen der optimalen Nähe, um Informationen zu erhalten, andererseits die Schaffung einer berufsnotwendigen Distanz, um objektiv berichten oder kritisieren zu können' (p. 109). Onderzocht wordt in hoeverre deze specifieke problemen - die deels samenhangen met vastliggende (bedrijfs)structuren - van invloed zijn op de journalistieke 'prestaties'. Een

dergelijke onderzoeksvraag ligt in het verlengde van de bij 'tradities' 3 en 4 behandelde problematiek. Verschillende auteurs (vgl. Rühl, 1969; Zeiß, 1981) concluderen naar aanleiding van uitgebreid onderzoek onder redacteurs en journalisten dat het 'presteren' van lokale journalisten en redacteurs samenhangt met een complex aan factoren - zoals salariëring, beroepsaanzien, werkdruk, enz. - en zich niet als een eenduidig 'lokaal probleem' laat omschrijven.

Thema-specifieke communicatie

Bij een integratie van bovengenoemde sociaal-wetenschappelijke benaderingen van lokale communicatie stuiten we allereerst op het eerder benoemde wetenschaps-politieke dispuut. De veelheid van benaderingen leveren vele verschillende inzichten op over verschillende aspecten van lokale communicatie. Omdat bij de verschillende benaderingen eigen onderzoeksobjecten geformuleerd worden, zijn de mogelijke verbanden tussen de uitgangspunten, gehanteerde concepten en onderzoeksuitkomsten moeilijk direct aan te geven. Het bestuderen van de rol die communicatie speelt in de integratie van het individu in de lokale samenleving vergt immers een andere aanpak dan de verklaring van de samenstelling van het lokale media-aanbod. Onderzoek naar de positie van lokale journalisten in de lokale samenleving brengt andere problemen met zich dan een studie naar de individuele perceptie van de lokale omgeving en de rol die communicatie daarbij speelt. Binnen alle bovengenoemde tradities zijn waardevolle inzichten gegenereerd over de werking, structuur en het belang van lokale communicatie, maar tot een cumulatie en integratie van deze inzichten is het vooralsnog niet gekomen.

Eerder is door Dorsch (1980) een dergelijke geïntegreerde (interdisciplinaire) bestudering van lokale communicatie bepleit. Zij stelt vast dat de unidisciplinaire benaderingen van 'Lokalkommunikation' hebben geleid tot een eenzijdige belichting van een enkel facet van lokale communicatie. Bovendien wordt lokale communicatie voornamelijk geoperationaliseerd in termen die betrekking hebben op de rol van de lokale pers. Andere media, alsmede interpersoonlijke communicatie komen slechts zeer beperkt aan bod. De relevantie van lokale media en interpersoonlijke communicatie in relatie tot lokale processen en structuren kan volgens haar slechts begrepen worden vanuit een breed sociaal-wetenschappelijk spectrum. 'In disziplinärer Hinsicht verweist dieser Begriff (*Lokalkommunikation - CvdL/MV*) auf die Kommunikationswissenschaft; der Gegenstand läßt sich allerdings nicht streng an ein Fachgebiet binden, schon gar nicht an ein 'Fach'-Denken. (...) Es darf gar keiner weiteren Erklärungen dafür, daß Lokalkommunikation als Teil der menschlichen Kommunikation, wie im übrigen jeder andere Teil ebenfalls - angesichts des gegenwärtigen Erkenntnisstandes der Kommunikationswissenschaft im Vergleich zu anderen Sozialwissenschaften - interdisziplinärer Analyse zugänglich gemacht werden sollte. (...) Wissenschaftlicher separatismus versperrt die Sicht auf die Ursachen ganz bestimmter empirischer Beobachtungen, weil diese außerhalb des angewendeten Forschungsansatzes liegen. Bei strikter Einhaltung der 'Disziplin' (...) können bestimmte Forschungsergebnisse nicht gefunden werden, da sie in der Theorie der jeweiligen Einzeldisziplin nicht eingeschlossen sind' (Dorsch, 1980, p. 180-181).

De noodzaak voor een unidisciplinaire herformulering van het onderzoeksobject lokale communicatie dringt zich op. Een herformulering die gestalte kan krijgen door het benoemen van het gemeenschappelijke in de verschillende onderzoekstradities. Aan de lokale omgeving, de lokale structuur, de lokale communicatie en lokale processen wordt vanuit verschillende sociaal-wetenschappelijke disciplines iets speciaals toegekend. 'Het lokale' wordt benoemd als een specificiteit, die zich laat onderscheiden van 'het niet-lokale'; lokale communicatie maakt een integraal onderdeel uit van (de structuur en de beleving van) 'het lokale'.

Ruim twintig jaar geleden verwoordde Kieslich de belangrijkste vragen die gesteld dienen te worden bij de formulering van het onderzoeksobject lokale communicatie als volgt: 'Was (...) ist 'lokale Kommunikation'? 'Lokale Kommunikation' ist nur vorstellbar in einem System, das sich als 'Lokales' konstituiert. Was ist 'System', was ist 'Lokales', was ist 'Kommunikation'? (1972, p. 95). Lokale communicatie krijgt betekenis doordat het lokaal gesitueerd is. Het gaat over 'het lokale', over lokale gebeurtenissen, over lokale conflicten, over lokale non-items, over lokale thema's. Lokale communicatie is themaspecifiek lokaal. Individuen nemen deel aan lokale communicatie(processen) omdat de lokale thematieken voor hen betekenis hebben als inwoner van de lokale gemeenschap. Nauwgezette analyse van bovenoemde 'tradities' leert dat zowel de structureel-katascopische benaderingen, als de meer individueel-anascopische benaderingen verwijzen naar de rol die lokaal specifieke thema's spelen in lokale communicatieprocessen en -structuren. Lokale communicatie is te onderscheiden van niet-lokale communicatie omdat het communicatie betreft die 'het lokale' als onderwerp heeft. Persconcentratie op lokaal niveau is relevant om te bestuderen vanwege de gevolgen die het heeft (zou kunnen hebben) voor de pluriformiteit in de lokale berichtgeving; de rol van redacteurs van lokale kranten laat zich voornamelijk begrijpen vanuit een idee van lokale berichtgeving; het individueel gebruik van lokale media is relevant voor zover het lokaal gesitueerde thema's betreft. Onderzoek naar lokale communicatie is in eerste instantie onderzoek naar lokaal gesitueerde thema's. In lokaal-thema-specifieke boodschappen wordt het communicatief handelen van het individu als inwoner van de lokale gemeenschap manifest, de aanwezigheid van lokale media is er van afgeleid en lokale processen kunnen worden verklaard. In zijn proefschrift stelde Hollander (1988) reeds: 'Op basis van de analyse van thema-specifieke communicatiestructuren kan (...) het fenomeen 'lokale communicatie' in verschillende sociale systemen (en subsystemen) geanalyseerd worden' (p. 209). Een conclusie die we hier wensen te onderschrijven.

Herformulering van het onderzoeksobject 'lokale communicatie' vanuit de communicatiewetenschap lijdt naar onze mening tot de bestudering van lokaal-thema-specifieke communicatiestructuren en -processen. De inrichting van het onderzoek is erbij gediend wanneer er gebruik gemaakt wordt van de vele inzichten die reeds verworven zijn in de eerder genoemde tradities. Deze inzichten zijn niet alleen verworven vanuit een verschillende wetenschappelijke achtergrond, maar hangen ook nauw samen met de keuze voor het analyseniveau.

Multilevel analyse naar lokale communicatie

Bij de herformulering van het onderzoeksobject 'lokale communicatie' vanuit de communicatiewetenschap stuiten we daarom ook op het eerder aangegeven methodologisch dilemma van de katascopische en anascopische benaderingswijze. Bij een deel van de besproken onderzoeksdomeinen wordt uitgegaan van een meer structurele benadering. Lokale communicatie laat zich overeenkomstig bestuderen als een 'systeem' waarbij structuren, processen, actoren en factoren begrepen en geanalyseerd worden als (onder)deel van het systeem of als een 'omgeving' die gestalte krijgt door het handelend individu (benaderingen 1, 2 en 3). Echter, de constitutie van 'het lokale' kan eveneens begrepen worden vanuit het individu, wiens handelen is gebaseerd op de ervaring van de sociale werkelijkheid (benaderingen 4, 5, 6 (en 7)). Multilevel onderzoek als onderzoeksbenadering biedt hier mogelijk een oplossing.

De twee visies op de werkelijkheid kan men vertalen naar twee typen analyse-niveaus: het individuele, actionistische niveau en het collectieve, structurele niveau. Het onderzoek op het individuele niveau beslaat analyse van handelingsmotieven van individuen. Het betreft bijvoorbeeld onderzoek naar de relatie tussen interesses van individuen en hun mediagebruik.

Het collectieve niveau is hierboven aangeduid met structuur. Dit kan op twee manieren worden opgevat. Allereerst kan het opgevat worden als een aggregatie van individuele kenmerken van mensen. De uitkomst van de aggregatie is dan een analytisch kenmerk van de groep waar de individuen deel van uitmaken (Hüttner, 1985). Een voorbeeld hiervan is de etniciteit van een individu, die van een andere aard kan zijn dan de etnische samenstelling van een gemeenschap. Ten tweede, kunnen op het boven-individuele niveau concepten worden onderscheiden die niet zozeer van individuen zijn afgeleid, namelijk globale groepskenmerken (Hüttner, 1985). De samenstelling van het lokale media-aanbod of morfologische kenmerken van een stad kunnen aangemerkt worden als globaal kenmerk.

De twee niveaus kunnen in eerste instantie van elkaar gescheiden bestudeerd worden. Dit gebeurt in het algemeen ook, zoals blijkt uit de eerder gegeven opsomming. Het eerder geformuleerde analyseprobleem blijft daarmee overeind. Voor de studies op het structurele niveau geldt dat hieruit nooit of zelden blijkt wat de consequenties zijn voor het individuele handelen. Anderzijds, resultaten van onderzoek op het individuele niveau blijven zeer algemeen, niet eenduidig en moeilijk generaliseerbaar. Als verklaring voor de wisselende onderzoeksresultaten kan de aard van de lokale context waarbinnen het onderzoek heeft plaatsgevonden genoemd worden. Het is dan zaak om, indien op theoretische gronden op het individuele niveau geen additionele verklarende concepten voorhanden zijn, juist de (structurele) context te problematiseren. Deze context kan echter alleen geproblematiseerd worden indien daarin variatie is. Met Hardt (1975) kunnen we vaststellen dat dit in een lokale setting in principe eenvoudiger is te realiseren dan wanneer het gaat om bijv. nationale media. De lokale context - in concreto de gemeente - kan sterk variëren, zowel in termen van structurele kenmerken - zoals inwonertal, bevolkingsdichtheid, urbanisatiegraad - als in samenstelling van de mediastructuur. De individuele beleving van het lokale (microniveau) - en daarmee de relevantie van lokaal-thema-specifieke boodschappen hangt samen met deze lokale context, met deze structurele kenmerken (macro-niveau). Een pleidooi voor een

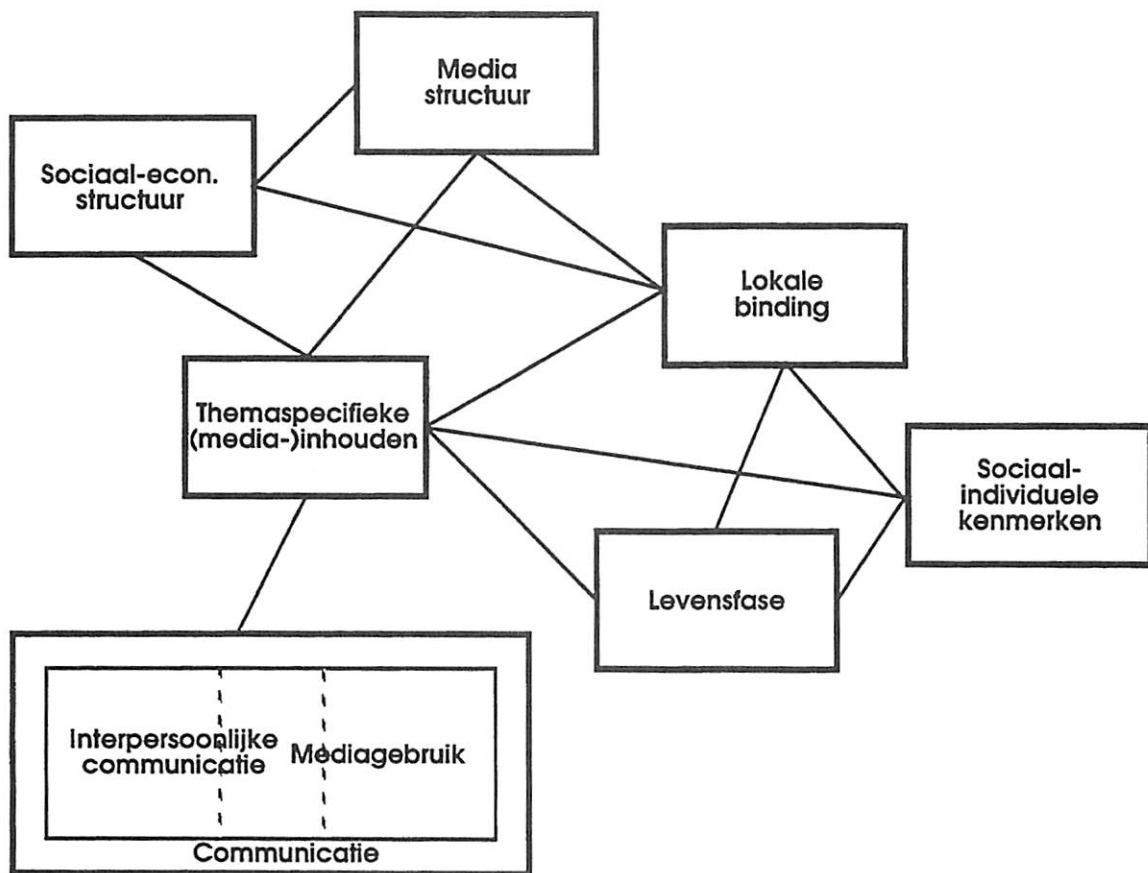
integraal onderzoek naar lokale communicatie is daarmee een pleidooi voor onderzoek naar lokale communicatie op verschillende analyseniveaus, zgn. multilevel analyse.

Onderzoek simultaan op meer dan een analyse-niveau kan op verschillende wijzen plaatsvinden. Pan en McLeod (1991) onderscheiden vier typen relaties: van macro naar macro, van macro naar micro, van micro naar micro en van micro naar macro. Een voorbeeld over hoe multilevel analyse eruit zou kunnen zien is als volgt. Op het individueel (micro-micro) niveau zou men de relatie tussen identificatie met de lokale gemeenschap en het gebruik van een lokaal medium (bijvoorbeeld een lokale radio) kunnen bestuderen (vgl. benaderingen 4 en 5). Bij deze bestudering zou men rekening kunnen houden met het gebruik van andere media en interpersoonlijke communicatie. Onderzoek wijst inmiddels uit dat het gebruik van lokale media ten dele samenhangt met individuele kenmerken die niet of nauwelijks samenhangen met de lokale context. Een voorbeeld daarvan is de levensfase waarin een persoon zich bevindt (vgl. Van der Linden, Hollander & Vergeer, 1994). Op basis hiervan kan men conclusies trekken over de relatieve functionaliteit van media voor bepaalde interesses. Maar, op het structurele niveau kan de mediastructuur, i.c. het lokale medialandschap worden onderscheiden (1). De vraag is nu in hoeverre de functionaliteit van media varieert naargelang de aard van het medialandschap (3). Verondersteld mag worden dat bijvoorbeeld de rol van lokale radio in een 'mediarijk landschap' van een andere aard is dan die in een 'media-arm landschap'. Dit is dan een macro-micro relatie. Daarnaast kan men bedenken dat de aard en samenstelling van een lokaal medialandschap beïnvloed wordt door de grootte en heterogeniteit van de gemeenschap (1). Naarmate een gemeenschap groter en heterogener wordt, zal het medialandschap uitgebreider en gespecialiseerder worden (macro-macro relatie). Tot slot kan ook beargumenteerd worden dat naarmate een gemeenschap groter en heterogener wordt, identificatie met de gemeenschap afneemt (4 en 6) (macro-micro relatie).

Centraal element in bovengenoemde relaties blijven de lokaal-thema-specifieke communicatiestructuren en -processen. Integratie in de lokale samenleving en het gebruik van media wordt manifest in het hanteren van lokale thema's; de functionaliteit van lokale media komt voort uit de lokale thematiek van de gehanteerde thema's; het hanteren van de lokale thema's houdt verband met de samenstelling van het lokale medialandschap en de lokale sociale structuur, die onderling samenhangen.

Een relatie die hier niet benoemd is, is de micro-macro relatie. Dit is niet zonder reden, aangezien deze moeilijk te conceptualiseren is. Tot dusver is er geen onderzoek naar lokale communicatie waarin de twee niveaus expliciet op een dergelijke wijze op elkaar worden betrokken. Onderzoek bestaat voornamelijk uit gevalstudies (Neuwirth, Salmon & Neff, 1988; Stamm & Weis 1986; Stamm & Guest, 1991; Viswanath, Finnegan, Rooney & Potter, 1990). In de sociologie zijn enkele multilevel studies verricht die richting kunnen geven aan verdere uitwerking van het genoemde model (Gans, 1962; Fischer, 1972; Kasarda & Janowitz, 1974; Fernandez & Kulik, 1981; Sampson, 1988; 1991).

Wanneer we de inzichten die voortkomen uit de eerder genoemde 'onderzoekstradities' op een dergelijke wijze koppelen, ontstaat een multilevel model dat tot op heden nog niet is onderzocht (zie Figuur 1).

Figuur 1
 Een multilevel model voor de bestudering van lokale communicatie

Conclusie

De verwachting dat de bestudering van lokale communicatie het hoofd kan bieden aan enkele fundamentele problemen waar de communicatiewetenschap op stuit - zoals de hierboven - wordt vooralsnog niet ingelost.

Een integrale bestudering van lokale communicatie, waarbij vanuit verschillende disciplines lokale processen, structuren, actoren en factoren in relatie tot lokale communicatie worden bestudeerd, is tot op heden nauwelijks van de grond gekomen. Maier-Rabler stelt daarom dat het bestuderen van communicatieve verschijnselen in een ruimtelijk begrensde omgeving één van de uitdagingen is waar de communicatiewetenschap zich in de jaren negentig mee geconfronteerd ziet.

'Kommunikation kann nicht unabhängig von Raum und Zeit gesehen werden. Das ist mittlerweile nicht mehr nur Thema von Festreden, sondern spannende Prämisse für theoretische und methodische Versuche, die Kommunikationswissenschaft weiterzuentwickeln. Während es mittlerweile gelungen ist, die Dimension 'Zeit' für die kommunikationswissenschaftliche Forschung zu erschließen und zu operationalisieren, fehlen solche Konzepte für die Dimension 'Raum' nach weitgehend' (Maier-Rabler, 1991, p. 22).

Lokale communicatie wordt vanuit verschillende disciplines bestudeerd. De vele studies laten zich moeilijk vergelijken; verschillende uitgangspunten worden geformuleerd, verschillende concepten gehanteerd en verschillende uitkomsten gegenereerd. Bovendien wordt integratie van het vele onderzoek bemoeilijkt doordat lokale communicatie bestudeerd wordt vanuit een structureel (macro, katascopisch) of individueel (micro, anascopisch) perspectief. Dit geconstateerd hebbende, is er nauwelijks reden bij de pakken neer te zitten. De multi-disciplinaire aandacht voor lokale communicatie heeft veel inzichten over de structuur en werking van lokale communicatie opgeleverd. Integratie van deze inzichten kan naar onze mening gestalte krijgen vanuit een herformulering van het onderzoeksobject lokale communicatie. Het gemeenschappelijke in de bij de genoemde onderzoekstradities gehanteerde concepten is de lokaal-specifieke thematiek van de boodschappen. Zowel het individueel communicatieve handelen als de samenstelling van het lokale medialandschap kunnen vanuit de themaspecifieke communicatiestructuren en -processen bestudeerd en verklaard worden. Een dergelijke benadering vergt een multilevel analyse van lokale communicatie, waarbij individuele handelingsmotieven, individuele achtergrondkenmerken, geaggreerde individuele kenmerken, samenstelling van het medialandschap, de aanwezigheid van andere communicatiestructuren en structurele kenmerken van het (lokale) sociaal systeem op elkaar betrokken worden.

Noten

- 1 Deze benaderingen worden ook wel aangeduid als resp. het macro-niveau en micro-niveau van de bestudering van de sociale werkelijkheid. Zie ook de bijdrage van Hollander elders in dit boek.
- 2 Voor een uitgebreide bespreking van de verschillende benaderingen, de gehanteerde concepten en gebruikte methoden van onderzoek, willen we verwijzen naar de overzichten van Saxer (1978), Dorsch (1980), Rager en Schibrani (1981), Stamm (1985), Hollander (1988), Jonscher (1991) en Van der Linden, Hollander en Vergeer (1994).

Literatuur

- Alsem, K.J., & Kostelijk, E.J. (1992). *Nieuwsbladen in Nederland. Diagnose van een bedrijfstak*. Groningen: Instituut voor Economisch Onderzoek/ Rijksuniversiteit Groningen.
- Bahrdt, H.-P. (1961). *Die moderne Großstadt. Soziologische Überlegungen zum Städtebau*, Reinbek bei Hamburg: Rowohlt Taschenbuchverlag.
- Bakker, P. (1993). Persconcentratie in Nederland 1986-1994. *Massacommunicatie*, 21, 308-317.
- Bauer, M. (1990). *Die räumliche Differenzierung der Tagespresse und ihre geographischer Aussagewert. Lokale, regionale, überregionale Abozeitungen und Kaufzeitungen in Bayern*. Regensburg: Institut für Geographie an der Universität Regensburg. [Regensburger geografische Schriften. Heft 23]
- Bierhoff, J. (1984). Journalistiek op de vierkante meter. De kleinschalige pers. In J. Bardoel & J. Bierhoff (Eds.), *Media in Nederland. Deel 2* (pp. 154-181). Amsterdam: Van Gennep.
- Bogart, L., & Orenstein, F. (1965). Mass media and community identity in an interurban setting. *Journalism Quarterly*, 42, 179-188.
- Buß, M. (1979). Regionale Medien und Bürgerinteressen. *MediaPerspektiven*, 1979 (12), p. 811-818.
- Coulson, D.C. (1994). Impact of ownership on newspaper quality. *Journalism Quarterly*, 71, 403-410.
- Denbow, C. (1975). A test of predictors of newspaper subscribing. *Journalism Quarterly*, 51, 503-507.
- Dewey, J. (1944). *Democracy and education*. London: Collier-Macmillan Ltd..

- Dorsch, P.E. (1978). Lokalkommunikation. Ergebnisse und Defizite der Forschung. *Publizistik*, 23, 189-201.
- Dorsch, P.E. (1980). Interdisziplinäre Aspekte lokaler Kommunikation. *Publizistik*, 25, 180-186.
- Ellwein, T., & Zoll, R. (1982). *Wertheim. Politik und Machtstruktur einer deutschen Stadt*. München: Isar Verlag.
- Evers (1988). *Informeel openbare communicatie in de lokale samenleving. Een onderzoek naar de bijdrage van informeel openbare communicatie aan het tot stand brengen van lokale openbaarheid*. Nijmegen: Instituut voor Massacommunicatie/ Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Fernandez, R.R., & Kulik, J.C. (1981). A multilevel model of life satisfaction: Effects of individual characteristics and neighborhood composition. *American Sociological Review*, 46, 840-850.
- Finnegan Jr., J.R., & Viswanath, K. (1988). Community ties and the use of cable tv and newspaper in a Midwest suburb. *Journalism Quarterly*, 65, 454-463, 473.
- Fischer, C.S. (1972). 'Urbanism as a way of life'. A review and an agenda. *Sociological Methods and Research*, 1, 187-242.
- Friedrichs, J. (1977). *Stadsanalyse. Soziale und räumliche Organisation der Gesellschaft*. Reinbek: Rowohlt.
- Gans, H.J. (1962). Urbanism and suburbanism as ways of life: A re-evaluation of definitions. In A.M. Rose (ed.), *Human behavior and social process* (pp. 625-648). London: Houghton Mifflin.
- Hagemann, C. (1995). *In andere handen. Onderzoek naar persconcentratie en nieuwsaanbod*. Dissertatie. Amsterdam: Otto Cramwinckel Uitgever.
- Hardt, H. (1975). Communication as theory and method of community. *Communication*, 2, 81-92.
- Harris, E.P. (1921). *The community newspaper*. New York.
- Hollander, E.H. (1988). *Lokale communicatie en lokale openbaarheid. Openbaarheid als communicatiewetenschappelijk concept*. Dissertatie. Enschede: Quick Service Drukkerijen.
- Hollander, E., Linden, C. van der, & Vergeer, M. (1992). *Het belang van kleinschalige informatievoorziening en de wenselijkheid van een beleid inzake kleinschalige informatievoorziening. Advies aan de mediaraad*. Nijmegen: Stichting Het Persinstituut/ Katholieke Universiteit Nijmegen.
- Hollander, E., & Stappers, J. (1983). Kleinschalige massacommunicatie. Kanttekeningen bij een verschijnsel. *Massacommunicatie*, 11, 107-113.
- Hollander, E., & Stappers, J. (1992). Community media and community communication. In N. Jankowski, O. Prehn & J. Stappers (Eds.), *The people's voice. Local radio and television in Europe* (pp. 16-26). London: John Libbey and Co.
- Hollander, E., Vergeer, M., & Verschuren, P. (1993). Het publiek van lokale en regionale media. *Massacommunicatie*, 21, 22-45.
- Horton, F.E., & Reynolds, D.R. (1971). Effects of urban spacial structure on individual behavior. *Economic Geographic*, 47, 36-48.
- Hüttner, H.J.M. (1985). *Multilevel onderzoek: de operationalisatie van omgevingskenmerken*. Nijmegen: Sociologische Instituut, KUN.
- Janowitz, M. (1951). The imagery of the urban community press. *Public Opinion Quarterly*, 15, 519-531.
- Janowitz, M. (1952). *The community press in an urban setting*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Jonscher, N. (1991). *Einführung in die lokale Publizistik. Theorie und Praxis der nnnrtlichen Berichterstattung von Rundfunk, Tagespresse und Alternativmedien: inhaltliche Defizite, ihre Ursachen und neue Konzeptionen*. Opladen: Westdeutscher Verlag.
- Kasarda, J.D., & Janowitz, M. (1974). Community attachment in mass society. *American Sociological Review*, 39, 328-339.
- Kieslich, G. (1972). Lokale Kommunikation. Ihr Stellenwert im Zeitgespräch der Gesellschaft. *Publizistik*, 17, 95-101.
- Kunz, W. (1967). *Untersuchungen über Funktionen und Wirkungen von Zeitungen in ihrem Leserkreis*. Köln.

- Linden, C. van der (1993). Mediapluriformiteit en media-aanbod in de Nederlandse provincies. In K. Renckstorf, P. Hendriks Vettehen, W. Mutsaers & L. van Snippenburg (Eds.), *Communicatiewetenschappelijke bijdragen 1992-1993* (pp. 173-194). Nijmegen: ITS.
- Linden, C. van der, & Hollander, E. (1993). *Media in stad en streek. Een inventariserend onderzoek naar toekomstverwachtingen over de structuur van lokale medialandschappen*. Amsterdam/ 's-Gravenhage: Otto Cramwinckel Uitgever/ Bedrijfsfonds voor de Pers.
- Linden, C. van der, Hollander, E., & Vergeer, M. (1994). Recent onderzoek naar en theorievorming over kleinschalige massacommunicatie. In F. van Raaij, G. Schuijt, J. Stappers, J. Wieten, C. van Woerkum & C. van der Linden (Eds.), *Communicatie en informatie. Een stand van zaken* (pp. 89-106). Houten: Bohn, Stafleu, Van Loghum.
- MacLean Jr., M.S., & Pinna, L. (1958). Distance and news interest: Scaperia, Italy. *Journalism Quarterly*, 35, 36-48.
- Maier-Rabler, U. (1991). Raum und Kommunikation. Impulse für die Forschung. *Publizistik*, 36, 22-35.
- Merton, R.K. (1950). Patterns of influence. A study of interpersonal influence and of communication behavior in a local community. In P. Lazarsfeld & F.N. Stanton (Eds.), *Communication research 1948-1949* (pp. 180-219). New York: Harper & Brothers.
- Neuwirth, K., Salmon, C.T., & Neff, M. (1988). Community orientation and media use. *Journalism Quarterly*, 65, 31-39.
- Noelle-Neumann, E. (1968). Pressekonzentration und Meinungsbildung. *Publizistik*, 13, 107-136.
- Pan, Z., & McLeod, J.M. (1991). Multilevel analysis in mass communication research. *Communication Research*, 18, 140-173.
- Park, R.E. (1922). *The immigrant press and its control*. New York: Harper & Brothers Publishers.
- Park, R.E. (1925). The city: suggestions for the investigation of human behavior in the urban environment. In R.E. Park, E.W. Burgess & R.D. McKenzie (Eds.), *The city* (pp. 1-46). Chicago: The University of Chicago Press.
- Rager, G., & Schibrani, H. (1981). Das Lokale als Gegenstand der Kommunikationsforschung. *Rundfunk und Fernsehen*, 29, 498-508.
- Rombach, Th. (1983). *Lokalzeitung und Partizipation am Gemeindeleben*. Berlin: Volker Spiess.
- Rühl, M. (1969). Systemdenken und Kommunikationswissenschaft. *Publizistik*, 14, 185-206.
- Sampson, R.J. (1988). Local friendship ties and community attachment in Mass Society: A multilevel systemic model. *American Sociological Review*, 53, 776-779.
- Sampson, R.J. (1991). Linking the micro- and macrolevel dimensions of community social organization. *Social Forces*, 70, 43-64.
- Saxer, U. (1978). Lokale Kommunikation. Anspruch und Realität: Bilanz der Forschung. *MediaPerspektiven*, 1978 (5), 367-379.
- Schütz, W.J. (1993). *Medienregion Stuttgart. Eine Bestandsaufnahme*. Konstanz: Universitätsverlag Konstanz.
- Schwonke, M., & Herlyn, U. (1967). *Wolfsburg. Soziologische Untersuchungen einer jungen Industriestadt*. Stuttgart: Enke.
- Stamm, K.R. (1985). *Newspaper use and community ties. Towards a dynamic theory*. Norwood: Ablex Publishing Corporation.
- Stamm, K.R., & Guest, A.M. (1991). Communication and community integration: An analysis of the communication behavior of newcomers. *Journalism Quarterly*, 68, 644-656.
- Stamm, K., & Weis, R. (1986). The newspaper and community integration. A study of ties to a local church community. *Communications Research*, 13, 125-137.
- Stone, G.C. (1978). Using community characteristics to predict newspaper circulation. *ANPA Newspaper Research Report*, 14.
- Teichert, W. (1982). *Die region als publizistische Aufgabe*. Hamburg: Hans-Bredow-Institut.
- Tichenor, Ph. J., Donohue, G.A., & Olien, C.N. (1980). *Community conflict and the press*. Beverly Hills: Sage.
- Vergeer (1993). De doden van ver. Geografische reikwijdte van informatie-interesse en het gebruik van lokale media. *Massacommunicatie*, 21, 102-119.

- Verschuren, P., & Memelink, R. (1989). *Media-atlas van Nederland. Een kwantitatieve en kwalitatieve beschrijving en verklaring van lokale medialandschappen*. 's-Gravenhage: SDU.
- Viswanath, K., Finnegan Jr., J.R., Rooney, B., & Potter, J. (1990). Community ties in a rural midwest community and use of newspapers and cable television. *Journalism Quarterly*, 67, 899-911.
- Wirth, L. (1938). Urbanism as a way of life. *American Journal of Sociology*, 44, 1-24.
- Zeiß, M. (1981). *Buwußtsein von Tageszeitungsredakteuren. Eine Studie über Bedingungen, Struktur und Folgen journalistischen Berufsverständnisses*. Berlin.
- Zijderveld, A.C. (1974). *Institutionalisering. Een studie over het methodologisch dilemma der sociale wetenschappen*. Meppel: Boom.